

*Василь Рудейко,
єрей, доктор богослов'я,
завідувач кафедри
літургійних наук УКУ*

ЛІТУРГІЙНИЙ ВИМІР МАЙДАНУ¹

У статті порівнюється досвід присутності і співпраці людей на Майдані із літургійним досвідом Церкви. Зокрема, проводяться паралелі із Майданом як літургійним простором, а також наголошується на важливості богослов'я присутності як для літургійного досвіду, так і для ситуацій суспільних змін.

Ключові слова: *молитва, літургія, Революція гідності, християнство, права людини.*

Представляючи богословську тему – «Літургійний вимір Майдану», хотів би змалювати контекст Революції гідності, щоб відтак перейти до аналізу складових самої літургії у широкому розумінні слова. Незвичність представлення може здивувати, тому що тези сформульовані не тільки на основі текстів інших джерел чи авторів, але також на особистому досвіді безпосереднього учасника і живого свідка київського Майдану.

Все починалося зі світла. З бажання святкувати черговий крок України до свободи через підписання асоціації з ЄС. Свято свободи брутально вкрали ті, яким було довірено чувати над дотриманням прав і свобод. І саме проти цього виступили українці, намагаючись противитись насильству і неправді пісню, танцем, віршами, культурою. Свідомість молитви на початках Майдану не була особливо відчутною. Більше того, присутність Церков на цьому святкуванні свободи не дуже й віталась. Священиків і Церкву тоді ототожнювали більш-менш із політичними партіями

¹ Доповідь на конференції «Бог на Майдані: реальність чи міф?» (Львів, 15.12.2016).

ми, яких теж не вельми бажали бачити у центрі подій. На Майдані, як і в багатьох інших випадках духовних відновлень (і особливо це видно із священної історії вибраного народу), спрацював принцип «як тривога, то до Бога». Побиття студентів, їх спонтанний рух до Михайлівського собору, який відкрив свої двері для прихистку несправедливо переслідуваних (що зробило і багато інших храмів Києва), набат дзвонів при нічних спробах розго-ну Майдану міліцією відновили у свідомості майданівців пам'ять про Бога та дієвість молитви як духовної потуги. Вони почали противитись брутальності молитвою, зверненням до Бога, запрошенням священників до молитви на сцені як вдень, так і, особливо, вночі. Молитва, як можна пригадати собі із виступів не лише священників, а й митців і активістів Майдану, нагадувала про те, що він стоїть на боці добра і світла². Саме світла. Захисників Майдану оспівували як воїнів світла, бо вони ними були. Щогодини на нічних молитвах за Україну на Майдані запалювали ліхтарі – образ світла всередині нас, яке мало б прогнати темряву брехні, несправедливості, нелюдяності³.

Літургійний вимір Майдану

Майдан можна назвати літургійним в обох вимірах цього слова: і в античному, і в сучасному, оскільки Майдан передусім був спільною справою⁴. Початково слово «літургія» вживали для означення дій суспільного виміру – побудови муру навколо міста чи мосту, яким усі могли користуватись⁵. Майдан був прикладовим досвідом співпраці всіх. За відсутності сформованої суспільної системи Майдан все ж чітко працював як модель ідеального суспільства, де кожен знав своє місце, виконував потрібну працю і брав на себе ініціативи, які допомагали протриматись

² В. Рудейко. Відступ від гідності неможливий! // *Львівська пошта* (www.lvivpost.net), 3 березня 2017.

³ В. Рудейко. Покровителем Євромайдану є св. Миколай, бо він – символ справедливості // *Релігійно-інформаційна служба України* (<http://risu.org.ua>), 3 березня 2017.

⁴ В. Рудейко. Спільна справа // *Нотатки Никодима* (nykodym.blogspot.com), 3 березня 2017.

⁵ Детальніше про термін «літургія» див. В. Рудейко. *Христос посеред нас. Впровадження у літургійне богослов'я Церков візантійської традиції*. Львів 2015, с. 21 і наст.

усім. Це і прибирання снігу, і готування їжі, організація охорони, побудови барикад і все інше, чим жило це суспільство. При цьому було також дуже чітке усвідомлення того, що і молитва, зокрема Божественна Літургія, належить до підставових дій, з яких користує усе суспільство. Поява священиків на Майдані після побиття студентів та їхня душпастирська праця сприймалась як природне і навіть необхідне явище, частина успіху спільної справи – правда літургія. Це стосувалось не лише звершення обрядів. Для багатьох літургійний досвід Майдану став точкою зміни уявлення про християнство і Церкву. Варто підкреслити, що йдеться саме про Церкву, а не Церкви, бо такого поняття як «Церкви» на Майдані не відчувалося. Люди Майдану, священики, які були там довгий час, не мали відчуття поділу Церков, оскільки всі вони молились разом, незважаючи на «канонічні території» та «конфесійні відмінності». На момент Майдану молитовна дійсність багатьох була подібна до «однодушного перебування в храмі» апостольської спільноти із Діянь святих апостолів (Дії 2,46–7). У цьому, правдоподібно, найбільша цінність Майдану для подальшого осмислення екуменічного діалогу українських Церков, бо ж там дійсністю стала не лише спільна молитва, а й спільне звершення таїнств та Євхаристійна Літургія. Все це мало б стати предметом глибшого і ґрунтовнішого дослідження.

Стовпництво

Одним із ключових феноменів літургійного досвіду Церкви є стояння⁶. У християнстві це передусім вияв віри у воскреслого Христа, а відтак і нашого стояння у Його свідченні Істини і Його перемоги над злом і смертю. Недарма в основних богослужіннях у візантійській традиції одним із ключових прохань до Бога є саме стійкість Церкви: «Ще молимося за мир в усьому світі, за *добре стояння* святих божих церков і єдність усіх»⁷. А літургійний рік у візантійській традиції починається із святкування пам'яті св. Симеона Стовпника, подвигом якого було зберігання непорушності у час переселення народів⁸. Майдан для багатьох став символом саме стійкості, бо початково люди там передусім стояли. Як у прямому,

⁶ М. Solovey. *Eastern Liturgical Theology*. Toronto 1970, с. 57 і наст.

⁷ *Ієратиков. εν Ρομῆ* 1950, с. 11.

⁸ Н. Delehaye. *Les Saints stylites*. Bruxelles 1923.

так і в переносному значенні Майдан був стоянням, своєрідним стовпництвом. Ті, хто туди прийшов, хотіли показати собі і всім іншим передусім те, що вони здатні бути особистостями, громадянами гідного народу, у яких є власна думка і бачення і що ця думка і бачення мають цінність, яку необхідно прийняти і поважати. Вони здатні свідчити цю істину терпінням і терпеливістю, а відтак людей Майдану неможливо погнати, перемістити в інше місце, в гетто, залякавши кийками і копняками. Їх намагались гнати, нагинати, а вони, своєю чергою, намагались довести, що встоять, не прогнуться, витримують, не купляться. Стійкість – перемога над страхом – є одним із перших духовних плодів Майдану.

Свідомість активної присутності

Літургія вимагає не лише стояння, а й активної присутності. Не досить бути захожанином чи навіть прихожанином. Справжній вірний літургійної спільноти присутній активно. Активний член літургійної спільноти бере свідому участь у літургійних діях. Він розуміє, що його активною присутністю збагачується спільна справа, для якої тут усі зібралися. Майдан спонукав до такої присутності. Не просто до співчуття («вподобайок» та поширень в соцмережах із зручних канап), не просто одноразової допомоги «для годиться», а послідовної і активної присутності. Незалежно від моди, прогнозів, перспектив, накреслених «фахівцями», було відчуття, що ти маєш бути там. Особливо закарбувалась у пам'яті розмова молодої пари, почута біля «Львівської брами» Майдану: «Чого ми йдемо, віча ж не буде? Віча немає, але треба бути!» Це відчуття зрілої людини, яка розуміє, що без неї справа не вдасться, що вона не «гвинтик великої машини», а та, яка є рушієм, яка визначає хід подій, яка впливає на майбутнє. Бути і діяти, бо від цього залежить успіх справи – ось ще один духовний плід Майдану.

Віра і молитва

Християнське активне стовпництво немислиме без молитви. Без відчуття присутності «третьої сили» важко і стояти, і відстоювати⁹. Набат михайлівських дзвонів, нічна молитовна варта,

⁹ В. Кіпіані. Про Бога на Майдані // Вікна (vikna.if.ua), 3 березня 2017.

священики різних конфесій і релігій, які разом із своїми вірними та вірними різних конфесій і релігій спільно молились за перемогу добра над злом. Хто пережив цей досвід, не може не вірити в Бога і в Його присутність не лише на Майдані, але й загалом у житті. Неможливо без досвіду майданної молитви пояснити безстрашність людей перед озброєними до зубів беркутівцями і страх останніх перед беззбройними протестувальниками. Для священиків було честю благословляти бійців самооборони, які, заступаючи на чергування, підходили попросити благословення. Більше того, було приємно чути свідчення потреби молитовної присутності від людей, які відкрито визнавали себе невірними: «Вибачте, я невірний, але дякую що ви тут і молитесь», – такі слова чуло багато священиків, які звершували своє служіння на Майдані.

Літургія після літургії

Суть участі у літургійних діях Церкви полягає зовсім не у тому, щоб намагались постійно залишатись в храмі. Ікона літургії, явлена в євангелії у події Преображення, говорить нам про те, що кожне літургійне богоявлення – бо саме цим є справжня літургія Церкви – покликане бути світлом і супроводом для нас у час після літургії. «На горі переобразився Ти і, наскільки змогли, учні Твої славу Твою, Христе Боже, виділи, щоб, коли побачать, як Тебе розпинають, страдання зрозуміли добровільне, а світові проповідували, що Ти еси воістину Отче сяєво» (кондак Преображення)¹⁰. Справжня літургія починається після того, як ми виходимо з храму. Спокуса затриматись в ідеальних умовах з Христом на горі, але у небажанні діяти з Ним в Його неслав'ї у світі приводить до того, що видіння зникає. Молитва є для того, щоб нагадувати нам про славу Христа тоді, коли Він видиться як страждаючий. Саме тому важливо «творити на спомин», тобто повертатись на Майдан, молитись там «так само, як тоді», і повертатись кожен на своє місце з переконанням у необхідності праці для перетворення цього світу, аж поки він не стане таким, яким його бачили на горі Майдану, перед лицем озлобленої міліції, але під покровом сили молитви.

¹⁰ Часослов. Рим 1962, с. 960.

Майдан як сакральний простір¹¹

Київський Майдан став для тих, які там були, храмом¹². Справжнім храмом – з притвором, храмом вірних, святилищем, престолом, освяченим кров'ю мучеників за Істину і свободу – ті ідеали, які є ключовими імперативами проповіді Христа.

Монумент Незалежності майданівці від початку сприймали як своєрідний вівтар. Там пролилась перша невинна кров студентів ще тоді, коли про Небесну сотню ніхто не міг подумати навіть у страшних снах. І здається, саме там, біля монументу, стихійно виник перший молитовний намет, а відтак і «собор Майдану» – найбільший екуменічний молитовний намет.

Притвор київського Майдану немовби охороняє архистратиг Михаїл. Він обернений до монументу і жестом правої руки з вогненним мечем немовби вказує на «святилище». Та насправді він вказує на те, що поза «святилищем», – на готель із назвою «Україна». Це надзвичайно сильний образ: щоб жити-мешкати в Україні («Україні»), треба боротися і при цьому неможливо оминати монумент Незалежності («престіл»).

Увігнута скляна стіна «Глобуса» за монументом виглядає, як перевернута вниз куполом апсида. Якщо архітектура апсида в храмі – прямокутне святилище внизу, «на землі», і півсфера вгорі, «в небі», – символізує відкритість неба до землі, то «апсида» майданівського храму гідності символізує відкритість землі до неба. В класичних храмах апсида – це місце сходження Бога на землю, а мученики української літургії гідності піднялися апсидою майданного храму і стали Небесною сотнею – свідками цінності людської гідності і перемоги добра над злом. Звичайно, все це можна побачити лише очима віри, яка народжується завдяки присутності на літургії Майдану.¹³

¹¹ Див. також Н. Zоргдрагер. Epiphany between the Barricades. The Ukrainian Maidan as a Sacred Space // *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 32 (2016) 167–184.

¹² В. Рудейко. *Христос посеред нас*, с. 150 і наст.

¹³ Ідея такої літургійної символіки майданного простору виникла в автора під час спілкування на Майдані в дні Революції гідності з іконописцем Іванкою Крип'якевич. Додаємо копію зробленого нею малюнка з коментарями (див. рис. на с. 206–207).

Визіція Церкви.

СВЯТИЙ Прохоре,
Ти цю~~ти~~си в Батонах Халмі
Слова ~~а~~ об'являєш імена
Боголова, допомага
нам записати те, що
погуми; чекай же ^{тут}
слово Господнє,
а не капе.

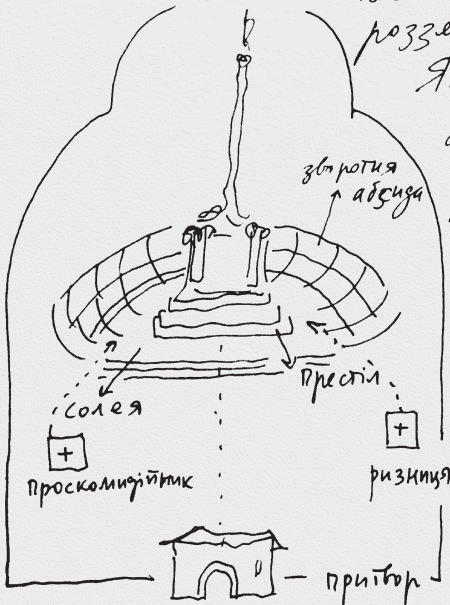
Багив я Церкву на Майдані. Зупинився, як
вхопаний; так стовб,
роззелвивши з пориву рота.

Як я раніше не
зауважив
ЦЕРКВИ?!

Ходив по Києву,
я вдирав у себе
помери, історії,
архітектуру і
збагнув я:

ЦЕРКВА

Тут,
ось вона, а — в
храмі і храм цей —
біж Землі і до Неба

Притвор Перша кров, перші жертви
були тут.

Це як хрещення кров'ю.
Християнин має бути охрещеним
не "водою, а кров'ю....."
..... " (.....)

далі по осі — Престіл, тобто (телла, яка в
основі святий і кубічної форми, як кожен
престіл, де приноситься Жертва Господня.
7 найголовніше — абсида "вверх ногами"

— квадрат (земля)

— коло (безмежність, небо)

В кожній Церкві є абсида у святині.
Вона півкруглої форми і є
перетином кола і квадрату: тобто при-
хід неба на землю.

у випадку Київської Церкви —
це присутність Неба уже на землі

Храм київського Майдану не покритий – покриття захищає від негоди, але часто закриває перспективу неба. А збудований він з майданного каміння – людей, які приходять туди, щоб сповнити його, бути стінами і наповненням, творити пісню і образ.

Майданний храм перетинає вулиця Хрещатик, таким чином храм перехрещується з центром щоденного руху людей і освячує їх. Це надія на те, що він буде «працювати» на щодень. Головне – не забувати молитися там.

Довкола древніх християнських храмів традиційно було кладовище. Так само і на Майдані відразу після розстрілів були встановлені пам'ятки-надгробки тим, які кров'ю засвідчили свою вірність Істині і свободі.

*Кілька слів про богослов'я Майдану*¹⁴

Про богослов'я часто пишуть так, ніби всі вже знають про те, що саме є богослов'ям. Тому часто богослов'я стає додатком до чогось основного, от як «богослов'я Майдану». Здається, перш ніж говорити про будь-яке богослов'я, необхідно усвідомити, що богослов'я є осмисленням і спробою висловлення *божественної присутності* у якійсь конкретній ситуації чи у феномені. Відтак, богослов'я Майдану зосереджує увагу не стільки на тому, що відбулось на Майдані, скільки на тому, як Бог явив Себе у людях, що вірують у Нього і, внаслідок цієї віри чи навпаки – попередньої невіри, а відтак увірування в Нього, – стають знаками Його присутності.

Друге – це те, що явління Бога на Майдані було передусім явлінням Його як Істини, яка виступила проти брехні. Про це часто забувається, коли термін «брехня» одягають в різного роду сурогати типу «корупція», «безвідповідальність» тощо. Майдан почався з того, що людей надурили, а вони виступили проти цієї брехні і, можливо, вперше назвали брехню брехнею. У перші дні Майдану більшість проповідей на молитовних вартах були про істину, про потребу говорити правду, свідчити правду.

Третє – це, напевно, страждання. Свідчення (гр. *μαρτυρία*) породжує свідків, іншими словами мучеників та ісповідників. В них Христос переміг світ і його силу. Те саме сталося і тут. Побиття студентів спричинило потребу визначитись: чи ти на боці

¹⁴ Див. також К. Говорун. Про Майдан // *Theology.in.ua* (theology.in.ua), 3 березня 2017.

істини (в цьому випадку кволої і страждаючої), чи на боці брехні (сильної і торжествуючої). І це визначення збіглося із запрошенням священників до молитви. Збіглося не випадково, а тому, що справжнє свідчення істини неможливе без спілкування з нею і без прохання її (Істини) про силу для свідчення (згадайте літургійний діалог священника з дияконом перед читанням євангелія, а також молитву анафори, де говориться про предстоятелів Церкви, щоб вони «право правили Слово Його Істини»).

І вкінці – про суто християнське на Майдані. Від початків Майдану відчувались надто чіткі євангельські паралелі: побиття студентів – як побиття младенців, Янукович – як Ірод і т. д. Хто б що там говорив, а все ж Майдан у своїй суті був дуже християнським явищем. І в цьому була також його європейськість. Дух Європи створений християнською культурою, а те, що зробило «просвітництво», є привласненням світом гуманістичних (антропологічних) аспектів наслідків християнської культури. По суті, це дехристиянізація християнської моральності, розмиття лику Христа у проявах людськості. Майдан цього не мав. Лик Христа там був видимий дуже чітко. Люди на Майдані не були лише гуманістами, багато з них прийшли туди в ім'я Христа і під натхненням Святого Духа. І це вони щоденно висловлювали – усильними молитвами (каплиця ніколи не була порожньою), участю у Євхаристії (понадконфесійній), проханням про благословення перед заступанням на варту (самооборона Майдану), створенням молитовних наметів і т. д.

Отже, богослов'я Майдану полягає не стільки у тому, як люди явили себе у конкретній ситуації, яка була їхня релігійна, соціальна тощо поведінка (це – психологія, феноменологія і релігієзнавство), а радше – як Бог явив себе в цих людях в Україні тут і тепер. І як Бог втрутився у ситуацію. І як Він з любов'ю поставився до нашого стражденного народу. І як Він і надалі буде підтримувати нас у змаганнях не за свободу України, гендерну рівність і т. д., а саме за стояння на боці Його – єдиної і остаточної – Дороги, Правди і Життя. Адже змістом Божих явлінь і, відтак, богослов'я, є надія на те, що наше стояння на боці Бога є правильним, і Він, як і колись, залишиться вірним.

«До мене дійшло, що молитва – це симфонія віри, надії і любові. Віри в Бога, надії на перемогу Істини, любові

до ближнього. Симфонія цього всього і є справжньою молитвою – відкриттям себе для дії Бога. Дійшло не в бібліотеці, не на дуже добрих і фахових університетських лекціях, не в монастирях, яких я за своє життя відвідав чимало. Дійшло на Майдані у тиші гування важкої музики, спрямованої на розігрів душ, у вирі конкретної взаємодопомоги, в безперервному вибуху ввічливості і вдячності. Молитва народилась тут спонтанно. Віра, надія і любов тисяч людей просто створили її, і вона стала частиною звичного життя Майдану, частиною настільки природною, що сприймається як щось самозрозуміле. Ця симфонія ламає бар'єри закостенілих догматів, міжусобних церковних розділень і являє Церкву у її первинній, справжній чистоті – як невісту Христа, з яким вона возносить досконали пісню прослави небесному Отцю»¹⁵.

Список використаної літератури:

- Говорун К. Про Майдан // *Theology.in.ua* (theology.in.ua), 3 березня 2017.
- Кіпіані В. Про Бога на Майдані // *Вікна* (vikna.if.ua), 3 березня 2017.
- Рудейко В. Відступ від гідності неможливий! // *Львівська пошта* (www.lvivpost.net), 3 березня 2017.
- Рудейко В. Покровителем Євромайдану є св. Миколай, бо він – символ справедливості // *Релігійно-інформаційна служба України* (http://risu.org.ua), 3 березня 2017.
- Рудейко В. Спільна справа // *Нотатки Никодима* (nykodym.blogspot.com), 3 березня 2017.
- Рудейко В. *Христос посеред нас. Впровадження у літургійне богослов'я Церков візантійської традиції*. Львів 2015.
- Часослов. Рим 1962.
- Delehayе Н. *Les Saints stylites*. Bruxelles 1923.
- Solovey М. *Eastern Liturgical Theology*. Toronto 1970.
- Ієратіков. εν Ρομη 1950.
- Zorgdrager Н. Epiphany between the Barricades. The Ukrainian Maidan as a Sacred Space // *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 32 (2016) 167-184.

¹⁵ Гармонія молитви // *Нотатки Никодима* (http://nykodym.blogspot.com/2013/12/blog-post_30.html). Див. також фільм про молитву на Майдані // <https://www.youtube.com/watch?v=GNDw2xuzD3A>, 3 березня 2017.